

KULTUURIMINISTEERIUM

**EESTI AJALOOLISED
LOODUSLIKUD PÜHAPAIGAD.
UURIMINE JA HOIDMINE**

**VALDKONNA ARENGUKAVA
2008–2012**

TALLINN 2008

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
1. ARENGUKAVA LÄHTEALUSED	5
1.1. SEOSSED TEISTE STRATEEGILISTE DOKUMENTIDEGA	5
1.2. ARENGUKAVA OBJEKT JA KASUTATAVAD PÕHIMÕISTED	7
1.2.1. Ajaloolised looduslikud pühapaigad	7
1.2.2. Pühapaiga määratlemise lähtekohad	8
1.2.3. Looduslike pühapaikade peamised rühmad	8
1.3. AJALOOLINE TAUST	9
1.3.1. Eesti ajalooliste looduslike pühapaikade eripära	9
1.3.2. Ajalooliste looduslike pühapaikade uurimine	10
1.3.3. Ajalooliste looduslike pühapaikade hoidmine	11
1.4. HETKEOLUKORRA ANALÜÜS	13
1.4.1. Vajadus kaitsta looduslike pühapaiku ja nendega seotud kultuuritraditsioone	13
1.4.2. Seadused ja rahvusvahelised lepped	14
1.4.3. Senised tööd	17
1.4.4. Üldhinnang olukorrale	18
2. ARENGUKAVA STRATEEGILISED EESMÄRGID JA TEGEVUSED	19
2.1. VISIOON	19
2.2. EESMÄRGID, MEETMED, TULEMUS- JA VÄLJUNDNÄITAJAD	19
EESMÄRK 1 KOLMANDIKUS EESTI KIHELKONDADES ON LOODUSLIKUD PÜHAPAIGAD INVENTEERITUD	20
MEEDE 1.1 Kaardistamiseks ja inventeerimiseks vajalike eelduste ja infrastruktuuri loomine	21
MEEDE 1.2 Looduslike pühapaikade kaardistamine ja inventeerimine	21
EESMÄRK 2 INVENTEERITUD JA SÄILINUD LOODUSLIKUD PÜHAPAIGAD ON VÕETUD KAITSE ALLA	22
MEEDE 2.1 Looduslike pühapaikade õigusliku seisundi täpsustamine	23
MEEDE 2.2 Looduslike pühapaikade kaitse korraldamine	23
EESMÄRK 3 LOODUSLIKE PÜHAPAIKADE ANDMEKOGU ON KÄTTESAADAV PLANEERINGUTE NING KULTUURIMÄLESTISTE- JA LOODUSKAITSEGA TEGELEVATELE INSTITUTSIOONIDELE	24
MEEDE 3.1 Looduslike pühapaikade andmekogu koostamine ja arendamine	25
EESMÄRK 4 TOIMUVAD LOODUSLIKE PÜHAPAIKU TUTVUSTAVAD JA VÄÄRTUSTAVAD TEGEVUSED	26
MEEDE 4.1 Avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja loodushoidlike väärtushinnangute	26
kujundamine	26
MEEDE 4.2 Arengukava raames toimunud uuringute tulemuste tutvustamine	28
EESMÄRK 5 TOIMUB LOODUSLIKE PÜHAPAIKADE JÄRJEKINDEL KORRASTAMINE JA TÄHISTAMINE	29
MEEDE 5.1 Looduslike pühapaikade korra- ja tähistustööde korraldamine	29
MEEDE 5.2 Maaomanike nõustamissüsteemi väljatöötamine ja rakendamine	30
3. ARENGUKAVA MAKSUMUSE PROGNOOS MEETMETE LÕIKES	31
4. ARENGUKAVA RAKENDAMINE JA SEIRE	31

SISSEJUHATUS

Ajaloolised looduslikud pühapaigad on loodusliku välisilmega paigad, millega seostub ohverdamisele, pühakspidamisele, ravimisele, palvetamisele vm usulisele või rituaalsele tegevusele viitavaid folkloorseid, arheoloogilisi, ajaloolisi, etnoloogilisi vm andmeid. Arengukava “Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine” hõlmab maa-alasid ja üksikmälestisi, mille aktiivse kasutamise algus ulatub 20. sajandist varasemasse aega.

Lähtudes arengustrateegia Säästev Eesti 21 aluspõhimõttest – ühendada üleilmsest konkurentsist tulenev edukusenõue säästva arengu põhimõtete ning Eesti traditsiooniliste väärtuste ja omanäolise kultuuriruumi säilitamisega – seab käesolev arengukava oma üldeesmärgiks meie ajalooliste looduslike pühapaikade väärtustamise ja püsijäämise. Vastukaaluks üleilmastumisele hindavad inimesed üha rohkem kohalikku pärandit ning kõike, mis kannab nende identiteeti, sealhulgas hiisi ja teisi looduslike pühapaiku. Korrastatud ja väärtustatud pühapaigad on üheks eelduseks maapiirkondade tasakaalustatud arengule, noorte sidumisele esivanemate kodukohtadega, samuti säästvale ja loodushoidlikule eluviisile.

Selleks, et tagada looduslike pühapaikade ning nendega seotud kultuuriliste, looduslike ja sotsiaalsete väärtuste säilimine, taastumine, taaselustamine ja kasutamine, on asjassepuutuvate probleemide süsteemne lahendamine riiklikul tasandil vältimatu. Eesmärgi saavutamiseks on vajalik toetada looduslike pühapaikade õigusliku regulatsiooni täpsustamist, uurimismetoodika väljatöötamist, looduslike pühapaikade inventeerimist ja vastava andmekogu loomist, valdkonda populariseerivaid tegevusi, looduslike pühapaikadega seotud maaomanike ja -valdajate nõustamissüsteemi loomist ning pühapaikade säilitamiseks vajalike toetusmeetmete väljatöötamist ja rakendamist.

Arengukava peamiseks sihtgruppideks (kasusaajateks) on looduslike pühapaikade omanikud, kohalikud omavalitsused, eesti traditsioonilise loodususe tavade järgijad ja uurijad, pärandkultuuri, looduse- ja ajaloo huvilised ning ühiskond tervikuna. Arengukava elluviimise tulemusena peaks tõusma teadlikkus looduslike pühapaikade väärtuslikkusest ja laienema võimalused nendega seotud usuliste ja kultuuriliste traditsioonide jätkamiseks ning nende loodushoidlikuks külastamiseks. Looduslike pühapaikade ja nendega seotud traditsioonide väärtustamine on eelduseks sellele, et võetakse ette konkreetseid samme nende säilimise tagamiseks.

Arengukava on kavandatud aastateks 2008–2012. Arvestades probleemide aktuaalsust ja nende lahendamise seotud tegevuste ning selleks vajalike rahaliste vahendite mahukust, jätkatakse samalaadse meetmetekavaga uuel tegevusperioodil.

Käesoleva arengukava lähtekohtade ettevalmistamiseks moodustati kultuuriministri 11.02.2005. a käskkirjaga nr 49 töörühm koosseisus: Agne Trummal (Muinsuskaitseameti peadirektor, töögrupi esimees), Andres Heinapuu (Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koja esindaja), Ahto Kaasik (Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koja vanem), Ants Kraut (Muinsuskaitseameti järelevalveosakonna peainspektor arheoloogiamälestiste alal), Ilme Mäesalu (Muinsuskaitseameti järelevalveosakonna peainspektor ajaloomälestiste alal), Anton Pärn (Kultuuriministeeriumi asekancler kultuuriväärtuste alal), Mari-Ann Rimmel (Eesti Kirjandusmuuseumi teadur), Ringo Ringvee (Siseministeeriumi usuasjade osakonna peaspetsialist), Urve Sinijärv (Keskkonnaministeeriumi looduskaitseosakonna spetsialist), Toomas Tamla (Eesti Ajaloomuuseumi direktor), Heiki Valk (Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti juhataja).

2005. a septembriks kaardistas töörühm looduslike pühapaikade hoidmise ja uurimisega seotud peamised valdkonnad ja probleemid ning valmistas ette dokumentide eelnõud vastava arengukava algamiseks.

2005. a jaanuaris-aprillis korraldasid Tartu Ülikooli arheoloogia kabinet ja Maavalla Koda Tartus seminare looduslike pühapaikade uurimise ja kaitse küsimustes.

2005. a 17. märtsil korraldas Maavalla Koda Tallinnas konverentsi “Ajaloolised looduslikud pühapaigad eile, täna, homme”, mille üks eesmärke oli tervikliku teadusliku põhja kujundamine käesoleva arengukava ettevalmistamiseks.

2005. a 19. mail korraldasid Keskkonnaministeerium ja Maavalla Koda Lääne-Virumaal keskkonna- ja muinsuskaitseametnikele suunatud teabepäeva, kus tutvustati käesoleva arengukava objekti ja pühapaikade kaitsega seotud küsimusi.

2006. a septembris korraldasid Kultuuriministeerium, Maavalla Koda ja Eesti Roheline Liikumine seminari, arutamaks looduslike pühapaikade arengukava käivitamise väljavaateid. Seminaril osalesid Keskkonnaministeeriumi, Siseministeeriumi, Muinsuskaitseameti, Riigimetsa Majandamise Keskuse, Tartu Ülikooli ja Eesti Kirjandusmuuseumi esindajad.

Kultuuriministri 06.10.2006. a käskkirjaga nr 281 moodustati Eesti looduslike pühapaikade arengukava koostamiseks töörühm koosseisus: Kalev Uustalu (esimees, Muinsuskaitseamet), Ahto Kaasik (Maavalla Koda), Ants Kraut (Muinsuskaitseamet), Jürgen Kusmin (Riigimetsa Majandamise Keskus), Auli Kütt (Maavalla Koda), Ilme Mäesalu (Muinsuskaitseamet), Jaanus Paal (Tartu Ülikooli botaanika ja ökoloogia instituut), Silvi Puusepp (Keskkonnaministeerium), Anton Pärn (Kultuuriministeerium), Mari-Ann Remmel (Eesti Kirjandusmuuseum), Ringo Ringvee (Siseministeerium), Urve Sinijärv (Keskkonnaministeerium), Heiki Valk (Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo osakond).

2007. a juunis andsid Maavalla Koda ja Õpetatud Eesti Selts välja raamatu “Looduslikud pühapaigad. Väärtused ja kaitse”. Artiklikogumikus on avaldatud 2005. a märtsis toimunud pühapaikade konverentsi ettekanded ja väljavõtted käesoleva arengukava eelnõust.

1. ARENGUKAVA LÄHTEALUSED

1.1. SEOSSED TEISTE STRATEEGILISTE DOKUMENTIDEGA

Eesti riigi kultuuripoliitika põhialustes deklareeritakse, et riik väärtustab looduslikku ja ajaloolist keskkonda kui üht olulist rahvusliku identiteedi kandjat, et ka tulevased põlvkonnad saaksid osa looduslikust ja inimese loodud kultuuripärandist – nii vaimse kui materiaalse kultuuri avaldumisvormides. Ka Kultuuriministeeriumi strateegilise arengukava 2009–2012 kohaselt kuulub Kultuuriministeeriumi lähiaja rõhuasetuste hulka vaimne ja materiaalne kultuuripärand. Keskkonnaministeerium nimetab oma 2008.–2011. aasta arengukavas ühe põhiväärtusena looduskeskkonna kui rahva rikkuse, millesse hooliv suhtumine toetab eesti rahvuskultuuri elujõulisust.

Eestis on käivitunud mitu riiklikku strateegiat, arengukava ja programmi, mis puudutavad looduslike pühapaikade valdkonda. Käesolev arengukava toetab järgmiste strateegiliste dokumentide eesmärkide saavutamist:

Eesti säästva arengu riiklik strateegia “Säästev Eesti 21”

Vastutav ministerium: Keskkonnaministerium

Ajalooliste looduslike pühapaikade arengukava lähtub strateegia “Säästev Eesti 21” peasihist ühendada üleilmsest konkurentsist tulenev edukusenõue säästva arengu põhimõtete ning Eesti traditsiooniliste väärtuste ja omanäolise kultuuriruumi säilitamisega. Jätkusuutlikkuse hindamise aluseks on muuhulgas Eesti kultuuriruumi ulatus, mida väljendab eesti kultuuri materialiseerumise määr maastikes ja märgilises keskkonnas. Ajaloolised looduslikud pühapaigad on osa Eesti maastikest ja märgilisest keskkonnast ning nende hoidmine rikastab meie kultuuriruumi.

“Maa-arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoidmine”. Valdonna arengukava 2007–2010 Vastutav ministerium: Kultuuriministerium; rakendusasutus: Eesti Vabaõhumuuseum

Valdkonna arengukava “Maa-arhitektuur ja -maastik. Uurimine ja hoidmine” üldeesmärk on säilitada Eesti maa-arhitektuuri ja -maastike omapära selle uurimise, väärtustamise ja hoiu (sh korrastamise) kaudu, millele aitavad kaasa ka käesoleva arengukava kõik meetmed.

Eesti maaelu arengu strateegia 2007–2013

Vastutav ministerium: Põllumajandusministerium

Eesti maaelu arengu strateegia sätestab, et kultuuripärandi objektide (mille hulka kuuluvad ka looduslikud pühapaigad) tähtsaim väärtus seisneb koha identiteedi hoidmises. Seetõttu tuleb tagada nende säilimine ajaloolist ilmet respektierides. Strateegia üheks eesmärgiks on paikkonna säilitamine ning prioriteetsete tegevuste loetelus on välja toodud niisuguste vähetootlike investeeringute soodustamine, mis aitavad kaasa kultuuripärandi ja maastikulise mitmekesisuse säilitamisele. Nimetatud eesmärki toetavad ka käesoleva arengukava meetmed.

Keskkonnastrateegia aastani 2030 ja keskkonnategevuskava 2007-2013

Vastutav ministerium: Keskkonnaministerium

Eesti keskkonnastrateegia üks eesmärke on tagada kultuurimaastike mitmekesisuse säilimine ja ühtlasi suurendada maapiirkondade atraktiivsust ning rekreatsioonilist väärtust, mis on kooskõlas käesoleva arengukava eesmärkidega.

Riiklik programm “Humanitaar- ja loodusteaduslikud kogud” (2004–2008)

Vastutav ministeerium: Haridus- ja Teadusministeerium

Humanitaar- ja loodusteaduslike kogude riiklik programm keskendub kogude digiteerimisele ja kasutusvõimaluste ajakohastamisele, andmekogude koostamisele/täiustamisele ja sobivate andmevõrkudega seostamisele. Nimetatud eesmärgiga seondub käesoleva arengukava raames loodav looduslike pühapaikade andmekogu.

Riiklik programm “Eesti keel ja rahvuslik mälu (2004–2008)”

Vastutav ministeerium: Haridus- ja Teadusministeerium

Riiklik programm “Eesti keel ja rahvuslik mälu” tõdeb, et eestlaste keeleline ja kultuuriline identiteet on seatud välise surve alla, mistõttu selle säilitamine vajab üha suuremat riiklikku hoolt ja toetust. Rahvus, kes kaotab oma ajaloolis-kultuurilise mälu, kaotab peagi oma identiteedi ja on määratud hääbumisele. Programm peab muuhulgas oluliseks tavaliste inimeste mälestuste ja rahvapärимuse kogumise jätkamist ning elektrooniliste andmekandjate kasutamist rahvusliku mälu kui identiteedikandja tutvustamisel ja väärtustamisel. Käesoleva arengukava raames teostatavate välitööde käigus on oluline rahvapärимuse ulatuslik kogumine.

1.2. ARENGUKAVA OBJEKT JA KASUTATAVAD PÕHIMÕISTED

1.2.1. Ajaloolised looduslikud pühapaigad

Ajaloolised looduslikud pühapaigad on loodusliku välisilmega paigad, millega seostub ohverdamisele, pühakspidamisele, ravimisele, palvetamisele vm usulisele või rituaalsele tegevusele viitavaid folkloorseid, arheoloogilisi, ajaloolisi, etnoloogilisi vm andmeid. Arengukava hõlmab maa-alasid ja üksikmälestisi, mille aktiivse kasutamise algus ulatub 20. sajandist varasemasse aega.

Ajaloolised looduslikud pühapaigad võivad olla nii kompleks- kui üksikmälestised. **Kompleksmälestised** hõlmavad teatud maa-ala, mille piires võib eristada konkreetseid usulise või rituaalse tähendusega **üksikmälestisi** (nt pärимuse või toponüümide põhjal erilist tähendust kandvad puud, allikad, kivid, vared või lohud hiiealal).

Maa-alana määratletud mälestiste puhul hõlmab loodusliku pühapaiga mõiste ka maastiku pinnavorme, seal paiknevaid üksikobjekte ja taimestikku.

1.2.2. Pühapaiga määratlemise lähtekohad

- Rahvaluulelised ja etnoloogilised andmed – arhiividesse talletatud ja elav kohapärimus, sh 18.–20. sajandi allikapublikatsioonides ja kodu-uurimuslikes materjalides sisalduv teave.
- Toponüümid – paiga sakraalsust (nt püha, hiis/iis, (h)ie, ohvri-, ravi-, taara- uku- vms), samuti rituaalseid tegevusi ja ravimistoiminguid või ravitavaid haigusi (nt silmaläte, maa-aluste kivi) väljendavad kohanimed.
- Arheoloogilised andmed: leiud ja leiuteated, pühapaigale viitavad kaevamistulemused.
- Ajaloolised andmed: kroonikates, ajaloolistel kaartidel jt kirjalikes allikates leiduv teave.
- Elav traditsioon (nt ravivee võtmine, ravimine, ohverdamine jms) või sellele viitavad märgid (nt sepanaelad puutüves, kivile viidud annid).

1.2.3. Looduslike pühapaikade peamised rühmad

Arengukava mõistes jagunevad looduslikud pühapaigad täismahus ja piiratud mahus inventeeritavateks. Täismahus inventeeritavate objektide kohta koostatakse loodava juhendi alusel üksikasjalikud kirjeldused. Piiratud mahus inventeeritud objektide puhul hõlmab töö nende kaardistamist ja suulise traditsiooni talletamist.

I Täismahus inventeeritavad looduslikud pühapaigad

1. Paigad/maa-alad, mis võivad hõlmata erinevaid üksikmällestisi (sh hiie-traditsiooni ja toponüümikaga seotud paigad, salud ja metsad).
2. Üksikmällestised:
 - a. kivid;
 - b. üksikud puud, puuderühmad ja metsad;
 - c. veekogud:
 - i. allikad;
 - ii. jõed ja ojad;
 - iii. järved jt seisuveekogud;
 - iv. merealad (karid, madalikud).
 - d. maastikuvormid:
 - i. positiivsed pinnavormid: mäed, künkad, saared, soosaared;
 - ii. negatiivsed pinnavormid: orud, lohud, augud, karstilehtrid;
 - iii. muud pinnavormid: pangad, koopad jt.

- e. kivivared;
 - f. ohvriaiad;
 - g. ohverdamissunduse jt riitustega seotud teeäärsed paigad;
 - h. kalmed, millega või millel paiknevate üksikobjektidega (kivid, puud) seostub traditsioon pühadusest ja ohverdamisest;
 - i. katolikuaegsed kabeliasemed.
3. Muud riitusepaigad:
- a. üksikud ristipuud ja ristipuude grupid;
 - b. lautsipuud;
 - c. muude maagiliste tegevustega (nt ilma muutmine, mehelesaamis- ja viljakusmaagia, kodukäija tõrjemaagia) seotud objektid.

II Kaardistamise ja suulise traditsiooni talletamise tasandil hõlmatavad objektid

1. Kalmed, kiriku- ja kabelikohad ning ristimäed, millega ei seostu traditsiooni pühadusest ega ohverdamisest.
2. Kesksed jaanitulepaigad, mille aktiivse kasutamise algus ulatub 19. sajandist varasemasse aega.
3. Maastikul paiknevad üksikud kiviristid.
4. Rahvatraditsioonis eksimise ja nägemustega seotud paigad.
5. Lohukivid jt arheoloogilised muistised.

III Arengukavaga mittehõlmatavad objektid

1. Pühakodade riikliku programmiga hõlmatud ehitised (kirikuhooned, palvemajad).
2. Kirikaiad, kabelid, kihelkonnasurnuaiad ja muud uusaegsed kalmistud ja matusepaigad.

1.3. AJALOOLINE TAUST

1.3.1. Eesti ajalooliste looduslike pühapaikade eripära

Ajaloolised looduslikud pühapaigad – hiied, pühad puud, allikad, ohvrikivid, ohvriaiad, ristipuud jm – on Eesti rahva ajaloo ja kultuuri oluline osa. Olles läbi sajandite ilmestanud meie looduskeskkonda ja kultuuriruumi, moodustavad nad ainulaadse mälestiste rühma, milles väljenduv mitmekihiline ja keerukas kultuuripärand sisaldab nii looduslikke kui ka materiaalse ja vaimse kultuuri tahke, ajaloolisi, arheoloogilisi, usundilisi, folkloorseid, etnoloogilisi ja keskkondlikke väärtusi. Tegemist

on meie vana pärimuskultuuri olulise ja olemusliku nähtusega, mis on aastasadade kestel inimesi väga mitmekülselt mõjutanud.

Eesti looduslikud pühapaigad kujutavad endast laiemal taustal silmapaistvalt erilist ja haruldast nähtust, sest õhtumaises kristlikus Euroopas on samalaadsed muistised ja nendega seotud kultuuritraditsioon enamasti hääbunud. Vanade traditsioonide tavatult kauane püsimine tuleneb Eesti asendist, samuti siinse ühiskonna varasemast polariseerumisest maarahvaks ning võõra keele- ja kultuuritaustaga ülemkihiks.

1.3.2. Ajalooliste looduslike pühapaikade uurimine

19. sajandil alanud ulatusliku rahvaluulekogumise tulemusena on meie teadusasutustesse, arhiividesse ja muuseumidesse talletatud andmeid ligikaudsel hinnangul enam kui 2500 ajaloolise loodusliku pühapaiga kohta. Pühapaikadega seostuv arvukas materjal on laiali eri institutsioonide andmekogudes ning on suures osas läbi töötamata. Erinevate projektide raames on viimasel kümnendil küll alustatud kohapärimuse ja arheoloogilise kohateabe uurimist ja digiteerimist, kuid ilmne on vajadus ühtse kõikehõlmava ajalooliste looduslike pühapaikade andmekogu järele.

Looduslike pühapaikade andmekogu koostamisel ja välitööde ettevalmistamisel on esmatähtis seni talletatud rahvapärimuse ja muu asjakohase teabe digiteerimine. Seejuures on looduslikke pühapaiku puudutava pärimuse kodeerimiseks ja kaardistamiseks ning välitööde ettevalmistamiseks vajalik terviktekstidena digiteerida kogu kohapärimuse andmestik.

Ajaloolisi looduslikke pühapaiku puudutavaid folkloristlikke, ajaloolisi, arheoloogilisi, loodusloolisi, kartograafilisi jm andmeid ning foto-, filmi, video- ja helimaterjale on talletatud Eesti Rahvaluule Arhiivi (edaspidi ERA), Eesti Rahva Muuseumi, Tallinna Ülikooli ajaloo instituudi, Eesti Keele Instituudi, Muinsuskaitseameti, Tartu Ülikooli Eesti ja võrdleva rahvaluule õppetooli ning arheoloogia kabineti (ajaloo- ja arheoloogia instituut), kohalike muuseumide jt kogudesse. Vastavaid andmeid leidub rohkesti ka loodusteaduslikes ja koduloolistes kogudes ning trükistes. Täpne ülevaade olemasoleva teabe mahust hetkel puudub. Suurimat (üle 1,3 miljoni lk) ja vanimat rahvapärimuse kogu hoidva Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmekogusse on tekste digiteeritud alates 1998. aastast. Töö on toimunud projektipõhiselt ja vaheaegadega ning põhiliselt on keskendunud mõnede piirkondadele, aastatel 2004–2006 ka ühele kindlale teemale (Eestimaa kubermangu mõisapärimus). Selle aja jooksul on jõutud põhjalikumalt digiteerida ning osaliselt kodeerida ligi 30 kihelkonna ja Setumaa kohapärimus, sh looduslike pühapaikade osas. Virumaa 11 kihelkonna kohapärimust on projektipõhiselt digiteeritud Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas, seejuures on kahe Virumaa kihelkonna andmeid digiteeritud ka ERAs. Seega on

digiteeritud 107-st kihelkonnast 39 kihelkonna ja Setumaa kohapärimuse tekstid. Paraku pole töö nende piirkondadega veel lõppenud, mõned folkloorikogud on läbi vaatamata ja seni digiteeritud pärimustekste koos juurdekuuluvate andmetega on kontrollitud vaid osaliselt. Eesti ulatuses on suuremas osas veel litereerimata heli- ja videosalvestised.

ERA heliarhiivis leidub ligi 100 aasta vältel kogutud folkloorimaterjale mitmesugustel helikandjatel vaharullidest CD-plaatideni. 2004. a alguseks oli heliarhiivis 119 895 pala 6765 säilikul ning 434 ühikut filmi- ja videomaterjali. Pühapaikade andmekogu koostamisel tuleb kasutada ka neid materjale.

Varem ei ole ajaloolised looduslikud pühapaigad olnud eraldi objektina uurimis- ja kogumistöö fookuses. Folkloristlikud välitööd on olnud enamasti frontaalsed, st kogutud on kõike, mis folkloori mõiste alla kuulub. Samuti pole looduslikud pühapaigad seni olnud ulatuslikumate arheoloogiliste inspeksioonide tähelepanu keskmes.

Ajalooliste looduslike pühapaikade kaardistamist ja inventeerimist on takistanud sobiva metoodika puudumine, mis kaasaks välitööde ettevalmistamisse ja teostamisse kogu olemasoleva vastava teabe. Erinevate erialade teadlaste koordineeritud uurimis- ja kogumistööd on takistanud pühapaikade üldise andmekogu, sh kohateabe puudumine. Maa-ala määratlev kohateave on viimase ajani puudunud isegi kultuurimälestiseks tunnistatud pühapaikade kohta. Puuduliku kohateabe ja olemasolevate andmete hajususe tõttu ei ole erinevate loodusinventuuride (näiteks vääriselupaikade inventuur, pärandkoosluste inventuur) kavandamise ja teostamise käigus looduslikele pühapaikadele pööratud piisavalt tähelepanu.

Praegune uurimisseis võimaldab tõdeda suuri Eesti-siseseid piirkondlikke erinevusi pühapaikade liigilises koosseisus ja paiknemistiheduses. Samuti on võimalik esile tuua hiiekohtade jm pühaks peetud loodusobjektide suurt tähtsust meie kultuuris ning maastikulise ja bioloogilise mitmekesisuse hoidmises, kuid suhteliselt vähe on tegeldud pühapaikade olevikuliste väärtuste ja kaitsega.

1.3.3. Ajalooliste looduslike pühapaikade hoidmine

Kultuuritraditsioonidest lähtuvalt on Eestis ajalooliste looduslike pühapaikade kaitse toimunud läbi sajandite n-ö rohujuure tasandil. Kogukonnas juurdunud käitumisnormid ja väärtushinnangud tagasid paljude pühapaikade asukoha saladuses hoidmise või aktiivse kaitse paiguti veel 20. sajandil. Kodanike teadlikkus ja meelekindlus on ka viimastel aastatel peatanud mitmed arendustegevused, mis oleksid muutnud jäädavalt pühapaikade ilmet.

Kuigi riiklikul tasandil hakati ajalooliste looduslike pühapaikade kaitsega ulatuslikumalt tegelema juba enne II maailmasõda, tõi nende kaitse uue kvaliteedi 1966. a asutatud Eesti Looduskaitse Selts, mille algatusel võeti looduskaitse alla kümned pühapaigad. Paraku tuli valitseva ideoloogilise surve tõttu piirduda maastiku ja üksikobjektide kaitsega, ega saanud süüvida nähtuse sisse. Viimasel kümnendil on looduslike pühapaikade kaitse eest hea seisnud ka mitmed kodanikeühendused: Maavalla Koda, Eestimaa Looduse Fond, Eesti Roheline Liikumine, Paluküla Hiimäe Hoiu Seltsing jt.

Riiklikul tasandil on ajalooliste looduslike pühapaikade kaitsega oma pädevuse raames seotud Kultuuriministeerium ja Keskkonnaministeerium. Siiski on tähelepanu looduslikele pühapaikadele olnud ebapiisav, mistõttu puudub rahuldav ülevaade nende arvust, paiknemisest ning seisukorrast, samuti säilinud looduslikest, ajaloolistest, arheoloogilistest, usundilistest jt väärtustest. Nappide finantsressursside ja koosseisude tõttu on kaardistatud ja riikliku kaitse alla võetud paikadest osa inventeerimata. Puudub ka õiguslik regulatsioon, mis käsitleks pühapaiku terviklike kultuurilis-looduslike mälestistena, sealhulgas vaimse kultuuripärandi ja rahvusliku mälu kandjatena.

Kultuuriministeeriumi haldusalas tegutsev Muinsuskaitseamet korraldab Muinsuskaitseaduse alusel kultuurimälestiseks tunnistatud kinnismälestiste kaitset, mille hulgas on ka 452 looduslikku pühapaika (www.muinas.ee). Neist enamus kuulub arheoloogiamälestiste kategooriasse ja väike osa ajaloomälestiste hulka. Sellest tulenevalt on looduslike pühapaikade kaitse korraldamisel keskendunud nende võimalikule arheoloogilisele väärtustele. Samuti on mitmetes pühapaikades võetud kaitse alla üksnes osa nende maa-alast ja seal asuvatest üksikobjektidest.

Muinsuskaitseametit nõustavate alaliste arheoloogia ja maastikuarhitektuuri ekspertnõukogude temaatika puudutab looduslike pühapaiku vaid osaliselt. Kuna looduslikud pühapaigad hõlmavad väga erinevaid kultuuri- ja loodusväärtusi, aga ka sotsiaalseid aspekte, ületab see temaatika tunduvalt arheoloogia- ja ajaloomälestiste valdkonna piirid.

Keskkonnaministeerium kaitseb looduskaitseaduse alusel ligikaudu tuhandet looduse üksikobjekti (www.eelis.ee), mille hulgas olevate pühapaikade arv ei ole täpselt teada, sest puudub vastav analüüs. Samuti ei ole teada, kui paljud pühapaigad asuvad looduskaitsealadel. Üksikobjekte, mille nimes kajastub sõna “hiis”, “hiie”, või “püha”, on kaitse all ligikaudu viiskümmend. Samas on teada mitmeid looduskaitsealuseid üksikobjekte, mille nimes need sõnad ei kajastu, kuid mis on samaaegselt muinsuskaitse all ning omavad kultuuriloolist väärtust. Loodusmälestiseks tunnistatud

pühapaikade arvu, asukohta ja pindala täpset kindlaksmääramist takistab praegu pühapaikade üldise andmekogu ja pühapaikade kohateabe puudumine.

Keskkonnaministeerium on 2007. aastal alustamas kaardipõhiselt üksikobjektide ning neid ümbritsevate piiranguvööndite ulatuse määramist maakondade kaupa ning sellega seoses on kavandatud ka objektide nimede täpsustamine. Seda tööd on edaspidi võimalik siduda pühapaikade arengukavaga.

1.4. HETKEOLUKORRA ANALÜÜS

1.4.1. Vajadus kaitsta looduslikke pühapaiku ja nendega seotud kultuuritraditsioone

Looduslikud pühapaigad moodustavad lahutamatu osa eestlaste aastatuhandete taha ulatuvast kultuuritraditsioonist. Samas on traditsioonide säilimine ja taastamine oluline tasakaalustatud ja jätkusuutliku arengu tagamisel nii kogu ühiskonna kui ka piirkondlikul ja kohalikul tasandil. Maailmakultuuriga lõimuv eesti kultuur vajab pidepunkte, mille ümber taasluua ja mõtestada rahvuslikku identiteeti. Meie traditsiooniliselt looduslähedase maailmavaate ja pärimuskultuuri säilitamisel ning tutvustamisel on pühapaikadel suur hariduslik ja kasvatuslik tähtsus. Konkreetsete paikadega seotud kohapärimuse ning traditsioonide järjepidevuse säilitamine aitab väärtustada kodukohta, hoida paikkondliku kultuuripildi omanäolisust ja mitmekesisust ning tugevdada selle kaudu meie rahvuskultuuri tervikuna.

Möödunud sajandite jooksul on võõrvõimud Eesti looduslikke pühapaiku järjekindlalt kahjustanud ja hävitanud ning nendega seotud traditsioonide järgimist jõumeetoditega maha surunud. Nõukogude okupatsiooni ajal viljeldud suurpõllumajandus hävitas või kahjustas suurt hulka põlistest hiie- ja ohverdamiskohtadest. Pühapaikades või nende vahetus naabruses võib leida endiste põllumajandus- ja militaarrajatiste varemeid. Maaparandusest ja kaevandamisest tulenev põhjaveerežiimi rikkumine põhjustas paljude ohvriallikate kuivamise. Asustuse järjepidevuse katkemise ja linnastumise tõttu on pühapaikadega seotud elav pärimus ning traditsioonilised väärtushinnangud tänaseks kadumas.

Looduslikke pühapaiku kui ajaloolisi objekte ohustab ühest küljest elava pärimuse kustumine, teisalt teadmatus nende olemasolust. Sageli mäletavad pühapaikade asukohti või nende olemasolu vaid üksikud vanainimesed. Kui uurijad ei jõua neid lähiaastatel küsitleda, kaovad pärandmaastikult ühiskonna jaoks jäädavalt paljud tähenduslikud ja väärtuslikud paigad. Sellest tulenevalt aheneb Eesti kultuuriruumi ulatus.

Kriitiline olukord on tingitud asjaoludest, et ajaloolisi looduslikke pühapaiku pole seni metoodiliselt otsitud ja varasematel uuringutel talletatud asukohaandmed on liiga napid või vananenud. Samuti on meie kultuurimaastik 20. sajandil linnastumise ja suurpõllumajanduse tõttu varasemaga võrreldes oluliselt muutunud.

Vastava teabe puudumine või selle vähene kättesaadavus ei võimalda kohalikes, maakondlikes ja riiklikes arengukavades ning planeeringutes ajalooliste looduslike pühapaikadega piisavalt arvestada. Pühapaikadesse suhtumist iseloomustab sageli teadmatus ja hoolimatus. Suur hulk teadaolevaid ajaloolisi looduslikke pühapaiku on halvas seisukorras, kuna senine maakasutus ja kaitsekorraldus pole nende käsitlemist täpsemalt reguleerinud. Keskkonnakasutuse säästlikuks juhtimiseks, sh kohaliku kultuuripärandi hoidmiseks, vajavad kohalikud omavalitsused ja teised ruumilise planeerimisega tegelevad asutused tunduvalt enam looduslike pühapaikadega seotud teavet.

Ajalooliste looduslike pühapaikade vähene väärtustatus, teadmiste ja huvi puudumine, samuti pühapaikade ja neile omaste tunnuste mitmekesisus – pühapaigad seovad eneses looduslikke ja sotsiaalseid, vaimse ja materiaalse kultuuri aspekte – on seni tinginud nende paikade õigusliku määratlematuse. Eesti õigusaktides seni mitte üksnes ei puudu pühapaikade otsene regulatsioon, vaid isegi ei mainita nende olemasolu.

1.4.2. Seadused ja rahvusvahelised lepped

Kooskõlas põhiseaduses riigile pandud kohustusega tagada eesti rahva ja kultuuri kestmine läbi aegade, on Riigikogu poolt heaks kiidetud Eesti riigi kultuuripoliitika põhialuste (RT I 1998, 81, 1353) üks peaesmärk eesti rahvuskultuuri traditsioonide kestmine. Eesti riigi kultuuripoliitika põhialuste järgi on kultuuri riiklikul rahastamisel prioriteetseks tegevuse rahvuskultuuriline tähendus. Samuti pöörab riik erilist tähelepanu teatud piirkondadele omaste ainulaadsete, eriti aga kadumisohtu olevate kultuurinähtuste säilitamisele, mille hulka kuuluvad kahtlemata ka Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad ja nendega seotud kultuuritraditsioonid.

Riigikogu on ratifitseerinud “Ülemaailmse kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsiooniga” (RT II 1995, 10, 53), mille kohaselt kultuuri- ja looduspärandi mis tahes objektide kahjustumine või hävimine tähendab maailma rahvaste ühisvara hukutavat vaesestumist. Konventsioon rõhutab riigipoolse rahalise toetuse vajadust kultuuri- ja looduspärandi väljaselgitamiseks, kaitseks, säilitamiseks, populariseerimiseks ja edasiandmiseks järeltulevatele põlvetele. Konventsiooni objektiks liigituvad ka Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad.

2006. a alguses kiitis Vabariigi Valitsus heaks “Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni” (RT II 2006 19, 51), mille preambulas on viited inimõigusi käsitlevatele dokumentidele, eelkõige 1948. aasta inimõiguste ülddeklaratsioonile, 1966. aasta majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste rahvusvahelisele paktile ning 1966. aasta kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelisele paktile. Konventsioon rõhutab vaimse kultuuripärandi tähtsust kultuurilise mitmekesisuse edasivijjana ja säästva arengu tagatisena, samuti vaimse kultuuripärandi ning ainelise kultuuri- ja looduspärandi tihedat omavahelist seotust, mis tuleb eriti ilmekalt esile ajalooliste looduslike pühapaikade puhul.

Konventsiooni eesmärgid on: kaitsta vaimset kultuuripärandit; tagada austus asjaomaste kogukondade, rühmade ja üksikisikute vaimse kultuuripärandi vastu; tõsta kohalikul, riigi ja rahvusvahelisel tasandil teadlikkust vaimse kultuuripärandi ja selle hindamise tagamise olulisusest; pakkuda rahvusvahelist koostööd ja abi.

Konventsioon näeb vaimse kultuuripärandi kaitseks ette konkreetseid meetmeid:

- määrata või moodustada oma territooriumil leiduva vaimse kultuuripärandi kaitseks pädev asutus või asutused;
- edendada teaduslikku uurimist ning uurimismeetodeid vaimse kultuuripärandi ja eelkõige ohustatud vaimse kultuuripärandi tõhusa kaitsmise eesmärgil;
- võtta asjakohaseid õiguslikke, tehnilisi, haldus-, majandus- ja finantsmeetmeid eesmärgiga: aidata kaasa vaimse kultuuripärandi korralduse alast koolitust pakkuvate institutsioonide loomisele või tugevdamisele ning sellise pärandi edasiandmisele foorumite ja kohtade kaudu, mis on ette nähtud pärandi esitamiseks või väljendamiseks;
- tagada juurdepääs vaimsele kultuuripärandile, austades juurdepääsu suhtes kehtivaid tavasid;
- moodustada vaimse kultuuripärandi dokumendiasutused ja lihtsustada juurdepääsu nendele.

Koos teiste konventsiooniosalistega seab Eesti asjakohaste vahendite abil eesmärgiks:

- tagada vaimse kultuuripärandi tunnustamine, austamine ja esiletõstmine ühiskonnas
 - a) üldsusele ja noortele suunatud kasvatus- ja teavituskavade kaudu;
 - b) asjaomastele kogukondadele ja rühmadele suunatud haridus- ja kutseõppeprogrammide kaudu;
 - c) vaimse kultuuripärandi kaitse suutlikkuse suurendamisele suunatud tegevuse, eelkõige korralduse ja teadusuuringute kaudu ja teadmiste edasiandmise mitteformaalsete kanalite kaudu;

- üldsuse teavitamine pärandit ähvardavatest ohtudest ja konventsiooni kohaselt elluviidud tegevusest;
- vaimse kultuuripärandi avaldumiseks vajalike looduslike alade ja mälestiste kaitse alase hariduse edendamine.

Vaimse kultuuripärandi kaitsemeetmete alusel seab iga konventsiooniosaline eesmärgiks tagada niisugust pärandit loovate, säilitavate ja edasi andvate kogukondade, ühenduste ning isikute võimalikult laiaulatusliku kaasamise.

Siseriiklikest seadustest reguleerivad looduslike pühapaikadega seotut eelkõige muinsuskaitseadus (RT I 2002, 27, 153) ja looduskaitseadus (RT I 2004, 38, 258).

Muinsuskaitseaduse mõistes liigituvad ajaloolised looduslikud pühapaigad kinnismälestisteks, st nendeks on muinas-, kesk- ja uusaegsed kultusepaigad ning ajaloolise väärtusega paigad (maa-alad) ja loodusobjektid, millel on ajalooline, arheoloogiline, etnograafiline, teaduslik, usundilooline või muu kultuuriväärtus. Seadus annab võimaluse korraldada pühapaikade kaitset viisil, mis tagab nende terviklikkuse ja seal asuvate looduslike, sotsiaalsete ja vaimse ning materiaalse kultuuri väärtuste säilimise ja nende seisundi paranemise. Näiteks kehtivad mälestise suhtes kitsendused, mille kohaselt on maaomanikul Muinsuskaitseameti loata krundil keelatud ehitada, muuta maa sihtotstarvet, rajada teid ja trasse, tegeleda maaharimise, haljastuse, raie ja kaevetöödega, paigaldada teisaldatavaid äriotstarbelisi objekte, reklaami, valgustus- ja tehnotrasse jms. Paraku puuduvad seni rakendusaktid ja meetodilised juhendid looduslike pühapaikade kaitse alla võtmiseks, piiritlemiseks ning kaitse korraldamiseks. Looduslike pühapaikade kaitse korraldamist on ilmselt pidurdanud seegi, et muinsuskaitseaduses puudub ajaloolise loodusliku pühapaiga mõiste ning seda asendavad üldise tähendusega mõisted nagu näiteks “kultusepaik”.

Looduskaitseadus reguleerib muuhulgas liikide, püsielupaikade, looduse üksikobjektide ja maastike kaitset ning selle eesmärk on tagada looduslike väärtuste säilimine. Looduskaitseaduse alusel võib kaitsta küll kultuuriväärtusega looduse üksikobjekte, kuid kaitse ei hõlma otseselt vaimset ja materiaalselt kultuuripärandit. Näiteks kustutatakse looduskaitsealuste objektide nimekirjast kuivanud (ohvri)puud või lõhutud kivid, kuigi eeldatavasti on teatud kultuuriväärtused seal säilinud. Üksnes loodusväärtuste kaitsele keskenduv Looduskaitseadus ei taga looduslike pühapaikade säilimist ja nende olukorra paranemist.

Looduslike pühapaikadega on seotud usuvabadus kui isikute põhiõiguse teostamise vabadus. Põhiseadus tagab kõigile õiguse nii üksinda kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt täita usutalitusi, kui see ei kahjusta avalikku korda, tervist ega kõlblust. Eesti traditsioonilist loodusku

tunnistavad taara- ja maausulised usuühendused ning isikud seostavad oma usulised veendumused ning toimingud looduslike pühapaikadega, mis koondavad ajaloolist pärimust ja on neile vaimselt tähenduslikud. Seejuures käsitlevad loodususulised pühapaiku kui terviklikke looduslik-kultuurilisi pärandobjekte, mis talletavad ja lubavad edasi kesta paigamälul ning kultuuritraditsioonidel. Uute hiite tekkimise võimalus on traditsioonilise loodususu mõistes puhtteoreetiline, kuna selleks kulub sajandeid ning on tarvis loodususulist kultuurikeskkonda.

Kuna õiguslik regulatsioon ei taga looduslike pühapaikade hoidmist terviklike pärandobjektidena, ei ole tagatud ka võimalused põlise loodususu traditsioonide (näiteks: mõtlus ja meelerahu kogumine, palvetamine, andide toomine, ravimine, rahvakalendri teatud tavade täitmine) järgimiseks. Oluline on seegi, et vaba juurdepääs on tagatud vaid riikliku kaitse alla võetud või riigi maal asuvatele looduslikele pühapaikadele. Isikute ring, kes võivad soovida täita pühapaikades traditsioonilisi loodususulisi tavasid, on lai, sest looduslike pühapaikadega seotud traditsioonid kuuluvad lahutamatult Eesti põlisrahva vaimsesse kultuuripärandisse. Kitsamalt on taara- või maausu määratlenud endale kõige südamelähedasemaks usuks 11% Eesti elanikkonnast (Riigikogu tellitud avaliku arvamuse uuringu tulemused, juuli 2002, http://www.riigikogu.ee/?rep_id=577301 lk. 18, 58 ja 59).

Põhiseaduses sätestatud võrdse kohtlemise põhimõtte kohaselt tuleb sarnaselt mujalt meile jõudnud uskude pühakodadega sakraalobjektideks tunnistada ka Eesti põlisrahva looduslikud pühapaigad. See leiaks praktilise väljundi näiteks maamaksuseaduses, milles maamaksust vabastatud objektide hulka lisatakse looduslikud pühapaigad.

Olemasolevad siseriiklikud seadusaktid reguleerivad ajaloolistesse looduslikesse pühapaikadesse puutuvat üldjoontes, kuid ei käsitle neid terviklike looduslik-kultuuriliste mälestistena, mis on seotud rahvusliku mälu ja kultuuri säilimisega. Looduslike pühapaikade hoidmist raskendab oluliselt seegi, et täpsemalt on reguleerimata vaimse kultuuripärandi kaitse. Pühapaikade ebamäärane õiguslik seisund põhjustab ühiskonnas asjatuid vastasseise, pidurdab regionaalarengut, takistab pühapaikade ja nendega seotud vaimse kultuuripärandi kaitsmist ja taastamist ning tekitab probleeme põlise loodususu traditsioonide järgimisel.

1.4.3. Senised tööd

Alates 1990. aastatest on Eestis korraldatud mitmeid suulise traditsiooni, eriti kohapärimuse talletamisele suunatud ekspeditsioone. Aastatel 1994–1996 koguti usundilist pärimust Setumaal. Kohapärimuse-kesksed välitööd ajaloolaste ja folkloristide ning tudengite osalusel on toimunud

1999. a Rõuge kihelkonnas, 2002. a Otepää kihelkonnas, 2003. a Järvamaal ja 2004. a Raplamaal – nende ekspeditsioonide üheks eesmärgiks on olnud kaartidega varustatud publikatsioonid.

Aastatel 2001–2003 koostas Maavalla Koda välitööde juhendi looduslike pühapaikade kui terviklike kultuurilis-looduslike mälestiste inventeerimiseks. 2003. a korraldas koda “Hiite ülevaatus prooviaasta”, mille raames toimusid õppepäevad välitöödel osalejatele ja inventeeriti Viru-Nigula kihelkonna looduslikud pühapaigad. 2004. a korraldas Koda pühapaikade ülevaatus Saaremaal Jaani kihelkonnas.

2005. a sügisel ja 2006. a kevadel toimus Maavalla Koja, Tartu Ülikooli, Eesti Kirjandusmuuseumi ja Muhu Muuseumi koostöös Muhu saare pühapaikade suuremahuline ülevaatus.

Toimunud ekspeditsioonide käigus on arendatud maastikuobjektide, sh pühapaikade inventeerimise metoodikat ja testitud selle korraldust; kujunenud on ülevaade väli- ja kameraaltööde proportsioonist ning võimalikest probleemidest (eeskätt seoses kogitud materjali vormistamisega). Senine kogemus näitab, et välitööde tulemuslikkuse eelduseks on konteksti (st teiste paikkonnale omaste muististe-pärimuspaikade) tundmine ja fikseerimine.

Tartu Ülikooli arheoloogia kabinetis loodav Eesti arheoloogilise kohateabe andmekogu ja Eesti Rahvaluule Arhiivi kohapärimuse andmekogu hõlmavad rohkelt andmeid looduslike pühapaikade kohta ja on kasutatavad olulise allikana pühapaikade andmekogu loomisel. Tartu Ülikooli arheoloogia kabinetis toimub koostöös Muinsuskaitseametiga arheoloogilise kohateabe seostamine Eesti digitaalse põhikaardiga.

1.4.4. Üldhinnang olukorrale

Selleks, et tagada looduslike pühapaikade ning nendega seotud kultuuriliste, looduslike ja sotsiaalsete väärtuste säilimine, taastumine, taaselustamine ja kasutamine, on asjassepuutuvate probleemide süsteemne lahendamine riiklikul tasandil vältimatu.

Kultuuriministeeriumi, Keskkonnaministeeriumi, Siseministeeriumi, Haridus- ja teadusministeeriumi, kohalike omavalitsuste, teaduslike asutuste, usuliste ühenduste jt kodanikeühenduste ühistööna tuleb käivitada ajalooliste looduslike pühapaikade uurimise ja hoidmise arengukava.

2. ARENGUKAVA STRATEEGILISED EESMÄRGID JA TEGEVUSED

2.1. Visioon

Eesti visioon ajalooliste looduslike pühapaikade osas aastaks 2012 on järgmine:

Seni unustatud pühapaiku on hakatud väärtustama, nende ajaloolist, kultuuriloolist ja sotsiaalset tähtsust teadvustatakse, mis annab elukeskkonnale lisaväärtust. Säilinud on kohapärimust ja kohalikku identiteeti siduvad paigad, nende hoidmisel lähtutakse pühapaikade ajaloolisest illest. See aitab oluliselt kaasa turvalise elukeskkonna ja seeläbi kogu maapiirkonna tasakaalustatud arengule, noorte sidumisele esivanemate kodukohtadega, samuti säästvate ja loodushoidlikule eluviisile. Vaatamata muutustele traditsioonilistes tegevusalades on maapiirkondades säilinud külaasustuse struktuur ning sealne eripära.

Loodud on andmekogu ajaloolistest looduslikest pühapaikadest ning see on tehtud kättesaadavaks planeeringute ning kultuurimälestiste- ja looduskaitsega tegelevatele institutsioonidele. Riiklik kaitse on korraldatud nõnda, et pühapaikades on hoitud vaimne ja materiaalne kultuuripärand ning loodusväärtused. Käivitunud on pühapaikade inventeerimine ja kaitse alla võtmine.

2.2. Eesmärgid, meetmed, tulemus- ja väljundnäitajad¹

Arengukava üldeesmärk on säilitada Eesti looduslike pühapaikade ja nendega seotud vaimse kultuuripärandi omapära nende uurimise, väärtustamise ja hoiu (sh korrastamise) kaudu.

Üldeesmärgi saavutamise tulemusnäitaja: 2012. aastaks on eelnevalt väljavalitud seirealal paiknevate inventeeritud looduslike pühapaikade puhul käivitunud looduslik taastumisprotsess ning nende seisukord ei ole võrreldes 2008. aastaga halvenenud.

Alameesmärgid aastaks 2012 ja vastavad meetmed:

1. Kolmandikus Eesti kihelkondades on looduslikud pühapaigad inventeeritud

- *kaardistamiseks ja inventeerimiseks vajalike eelduste ja infrastruktuuri loomine*
- *looduslike pühapaikade kaardistamine ja inventeerimine*

2. Inventeeritud ja säilinud looduslikud pühapaigad on võetud kaitse alla

- *looduslike pühapaikade õigusliku seisundi täpsustamine*
- *looduslike pühapaikade kaitse korraldamine*

¹ Eesmärgid on seatud lähtudes eeldusest, et on tagatud rahastamine vastavalt punktis 3 toodud arengukava maksumuse prognoosile. Tegelik rahastamine vähendamise korral ei ole seatud eesmärkide täies mahus täitmine võimalik.

3. Looduslike pühapaikade andmekogu on kättesaadav planeeringute ning kultuurimälestiste- ja looduskaitsega tegelevatele institutsioonidele

- › *looduslike pühapaikade andmekogu koostamine ja arendamine*

4. Toimuvad looduslike pühapaiku tutvustavad ja väärtustavad tegevused

- › *avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja loodushoidlike väärtushinnangute kujundamine*
- › *arengukava raames toimunud uuringute tulemuste tutvustamine*

5. Toimub looduslike pühapaikade järjekindel korrastamine ja tähistamine

- › *looduslike pühapaikade korrastus- ja tähistustööde korraldamine*
- › *maaomanike nõustamissüsteemi väljatöötamine ja rakendamine*

EESMÄRK 1 Kolmandikus Eesti kihelkondades on looduslikud pühapaigad inventeeritud

Seni on looduslike pühapaiku uuritud eeskätt vaimse kultuuripärandi aspektist. Uurimistöe tulemusi on avaldatud üksikutes raamatutes ja artiklikogumikes. Vähem on pööratud tähelepanu pühapaikade kaardistamisele ja nende loodusteaduslikule uurimisele. Võttes arvesse folkloristide, arheoloogide ja loodusteadlaste seniseid kogemusi mälestiste uurimisel ning spetsiifilisi loodusteaduslike inventuure, on aastatel 2001–2006 tegeletud pühapaikade inventeerimise strateegia ja meetodika koostamisega. Käesoleva arengukava raames tuleb alustatud töö Tartu Ülikooli juhtimisel lõpule viia.

Rahvapärимuse ja ajalooliste allikate põhjal teadaolevatest pühapaikadest on praegu riikliku kaitse all kuni viiendik, ülejäänute asukohast ja säilinud väärtustest puudub ülevaade. Samuti on inventeerimata osa kaitse all olevaid pühapaiku. Toimunud pilootprojektide raames on selgunud, et märkimisväärne hulk pühapaiku on uurijatele seni teadmata. Seetõttu on looduslike pühapaikade kaardistamine ja inventeerimine käesoleva arengukava üks tähtsamaid eesmärke.

Inventeerimise tulemusel peab selguma, kui palju looduslike pühapaiku on Eestis säilinud, kus nad asuvad ja millises seisukorras nad on.

MEEDE 1.1**Kaardistamiseks ja inventeerimiseks vajalike eelduste ja infrastruktuuri loomine****Tegevused:**

- metoodika väljatöötamine;
- koostöövõrgustiku loomine;
- üle-eestiliste ja rahvusvaheliste koostööprojektide algatamine.

Uurimistööde ettevalmistamiseks ning väli- ja kameraaltööde teostamiseks, samuti muude käesoleva arengukavaga ette nähtud ülesannete täitmisel on rakendusasutuseks Tartu Ülikool.

Interdistsiplinaarsete uurimisküsimuste lahendamiseks ja koordineeritud tööjaotuse väljaarendamiseks sõlmib rakendusasutus koostööleppeid kaasatud asutuste, kõrgkoolide, kodanikuühenduste ja isikutega. Lisaks riiklikule rahastamisele püütakse leida nii sise- kui välismaist kaasrahastamist. Projektipõhise uurimistöö üks eesmärke on anda ühiskonnale asjatundlikku abi keskkonnakasutuse suunamisel.

Rakendusasutus töötab välja uurimismetoodika ja täiendab seda välitööde käigus saadud teabe põhjal.

Välitööde tarbeks luuakse asutusi, organisatsioone, kodanikeühendusi ning kodu-uurijaid ühendav võrgustik ja algatatakse ühiseid projekte. Samuti algatatakse rahvusvahelisi projekte asutuste ja ühendustega, mis tegelevad looduslike pühapaikade uurimise, tutvustamise ja kaitsega.

**VÄLJUND-
NÄITAJAD**

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihtväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ välja on töötatud inventeerimismetoodika	06.2009

MEEDE 1.2**Looduslike pühapaikade kaardistamine ja inventeerimine****Tegevused:**

- väliuuringute ettevalmistamine;
- väliuuringute teostamine;
- väliuuringute tulemuste vormistamine.

Looduslikud pühapaigad kaardistatakse ja inventeeritakse ühtse metoodika alusel. Välitööde oluliseks osaks on rahvapärilise ulatuslik kogumine. Arvestades

**VÄLJUND-
NÄITAJAD**

rahvusteadustes kujunenud andmete territoriaalse süstematiseerimise traditsioone, toimub töö maakondade ja kihelkondade kaupa.

Töö keerukuse ja mahukuse ning välitööde hooajalisuse tõttu ei saa käesoleva arengukava kestel kavandada pühapaikade inventeerimist rohkem kui 1/3-s Eesti kihelkondades. Ülejäänud pühapaikade inventeerimine tuleb tagada arengukava järgmise tegevusperioodi jooksul.

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihtväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ pühapaigad on inventeeritud	1/3-s Eesti kihelkondades

EESMÄRK 2 Inventeeritud ja säilinud looduslikud pühapaigad on võetud kaitse alla

Tulenevalt seadustest ja rahvusvahelistest lepetest on Eesti riigil kohustus reguleerida looduslike pühapaikadega seotud küsimused viisil, mis tagab nende ja nendega seotud materiaalse ja vaimse kultuuripärandi ning loodusväärtuse uurimise, säilimise, taastamise ja edasiandmise järeltulevatele põlvedele ning tagab usuvabaduse ja võrdse kohtlemise põhimõtete teostamise.

Eelnevast lähtudes on käesoleva arengukava üks tähtsamaid ülesandeid teostada pühapaikadega seonduvate õigusaktide ja pühapaikade kaitse korralduse analüüs ning täpsustamine.

Looduslike pühapaikade tähtsust rahvausundi uurimise allikana, rahvuskultuuri ja rahvusliku identiteedi säilitajana on raske üle hinnata. Sellest hoolimata on praegu teadaolevatest pühapaikadest riikliku kaitse all kõigest kuni viiendik. Nendegi puhul katab kaitse objekti maa-ala ning seal leiduvaid väärtusi sageli üksnes osaliselt. Et tagada paikkondliku vaimse ja materiaalse kultuuripärandi säilimine, selle seisundi parandamine ja edasiandmine järeltulevatele põlvedele, tuleb riikliku kaitse alla võtta kõik säilinud looduslikud pühapaigad.

Looduslike pühapaikade näol on tegemist arvuka, keeruka, mitmeid teadus-, haldus- ning muid tegevusvaldkondi puudutavate mälestiste rühmaga. Prognoosi kohaselt võib kultuurimälestisena kaitstavate looduslike pühapaikade arv käesoleva ja järgneva arengukava teostamise käigus tõusta praeguselt 416-lt 1000–2000-ni. Kuna Muinsuskaitseameti praegune isikkoosseis looduslike pühapaikade adekvaatset ja piisavat kaitset ei taga, tuleb ameti struktuuris teha vajalikke muudatusi.

MEEDE 2.1**Looduslike pühapaikade õigusliku seisundi täpsustamine****Tegevused:**

- pühapaikade õiguslike küsimustega tegeleva töörühma moodustamine;
- vastavate õigusaktide analüüs;
- seadusandluse täpsustamiseks ettepanekute koostamine.

Õiguslike küsimustega tegelevasse töörühma tuleb kaasata arheoloogide, juristide, folkloristide, etnoloogide, Siseministeeriumi usuasjade osakonna, usuliste ühenduste ja teiste huvitatud ja pädevate asutuste ning ühenduste esindajad. Töörühm koostab analüüsi järel ettepanekud olemasolevate seaduste täpsustamiseks ja/või uue pühapaikade seaduse eelnõu, mis peab tagama pühapaikades leiduvate sotsiaalsete, looduslike ning vaimse ja materiaalse kultuuri väärtuste hoidmise ja taastamise. Esitatakse ettepanekud pühapaikade aluse maa maksuvabastuse osas.

**VÄLJUND-
NÄITAJAD**

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihiväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ teostatud on pühapaikadega seonduvate õigusaktide analüüs ja koostatud on täpsustusettepanekud	12.2009

MEEDE 2.2**Looduslike pühapaikade kaitse korraldamine****Tegevused:**

- pühapaikade kaitse korraldamise meetodiliste aluste koostamine;
- Muinsuskaitseameti juurde looduslike pühapaikade ekspertnõukogu moodustamine;
- pühapaikade kaitse tagamiseks vajalike muudatuste sisseviimine Muinsuskaitseameti struktuuris;
- igale kaitse alla esitatud pühapaigale kaitsekorra koostamine;
- pühapaikade kaitse alla võtmine;
- usaldusisikute võrgustiku moodustamine.

Tingituna olukorrast, kus puuduvad ametlikult heaks kiidetud meetodilised alused looduslike pühapaikade kaardistamiseks, piiritlemiseks, kaitse alla võtmiseks ja nende kaitse korraldamiseks, tuleb moodustada töörühm vastavate küsimuste lahendamiseks. Töörühma kaasatakse arheoloogide, juristide, folkloristide, etnoloogide,

Siseministeeriumi usuasjade osakonna, Keskkonnaministeeriumi, usuliste ühenduste ja teiste huvitatud ja pädevate asutuste ning ühenduste esindajad.

Muinsuskaitseameti juurde moodustatakse looduslike pühapaikade ekspertnõukogu, kuhu kuuluvad erinevate pädevate teadusasutuste, institutsioonide ja huvigruppide esindajad. Samuti tuleks kaaluda looduslike pühapaikade mälestiste kategooria moodustamist ja vastava valdkonna järelvalve peaspetsialisti ametikoha loomist Muinsuskaitseametis.

Tagamaks seda, et konkreetse pühapaiga kaitse alla võtmine või kaitse alla võtmata jätmine on teaduslikult põhjendatud, koostab rakendusasutus inventeerimise ja andmekogusse kandmise järel iga uuritud pühapaiga kohta ekspertiisiakti, kus on fikseeritud paigaga seotud folkloorsed, etnoloogilised, arheoloogilised, ajaloolised, loodusteaduslikud ja muud andmed.

Inventeeritud ja seni kaitse alla võtmata, samuti kaitstavate looduslike pühapaikade tõhusam järelvalve tagatakse usaldusmeeste võrgustikuga.

VÄLJUND- NÄITAJAD

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihtväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ loodud on looduslike pühapaikade ekspertnõukogu	12.2008
✓ välja on töötatud pühapaikade kaitse korraldamise meetodilised alused	12.2009
✓ pühapaigad on võetud kaitse alla	75% inventeeritud ja säilinud pühapaikadest

EESMÄRK 3 Looduslike pühapaikade andmekogu on kättesaadav planeeringute ning kultuurimälestiste- ja looduskaitsega tegelevatele institutsioonidele

Põhiliselt folkloristide, arheoloogide ja kodu-uurijate aastatepikkuse tegevuse tulemusena on ajalooliste looduslike pühapaikade kohta kogutud ja talletatud erinevatesse kogudesse suur hulk väga väärtuslikku materjali. Pühapaikadega seotud andmeid leidub ka erinevate institutsioonide koostatavates uutes andmekogudes: ERAs koostatakse Eesti kohapärimuse andmekogu, Tartu Ülikoolis Eesti arheoloogilise kohateabe andmekogu, Maavalla Kojas pühapaikade andmekogu, Riigimetsa Majandamise Keskuses pärandkultuuriobjektide andmekogu. Muinsuskaitseamet haldab kultuurimälestiste riiklikku registrit ja Keskkonnaministeeriumi Info- ja Tehnokeskus Eesti Looduse Infosüsteemi.

Kuigi nimetatud andmekogud sisaldavad suuremal või vähemal määral andmeid looduslikest pühapaikadest, ei ole nende eesmärk, ülesehitus, koostamise meetodilised

põhimõtted või ka tehnilised võimalused piisavad ja kohased looduslike pühapaikade andmekogule seatavate ülesannete täitmiseks.

Looduslike pühapaikade andmekogu peab looma võimalused nende paikade kaardistamiseks, inventeerimiseks, uurimiseks, kaitsmiseks ja keskkonnakasutuse ruumiliseks planeerimiseks. Samuti peab loodav andmekogu vastama valdkonna arengukavas “Digitaalne kultuuripärand 2007–2010” esitatud põhimõtetele ja tingimustele.

Pühapaikade-keskne andmekogu koondaks pühapaikadega seonduvaid folkloorseid, arheoloogilisi, loodusloolisi, etnoloogilisi, kartograafilisi, ajaloolisi jm andmeid ning annaks teavet pühapaiga täpsest asukohast, seisundist ja omandivormist.

Ajalooliste looduslike pühapaikade andmekogu puudumine takistab otseselt nende paikade uurimist ja kaitse korraldamist, sealhulgas inventeerimise ettevalmistamist. Seetõttu on käesoleva arengukava esmaseks ülesandeks ajaloolisi looduslikke pühapaiku puudutav olemasolev teave koondada, digiteerida, kodeerida ja kaardistada ning moodustada neist looduslike pühapaikade andmekogu.

MEEDE 3.1

Looduslike pühapaikade andmekogu koostamine ja arendamine

Tegevused:

- veebipõhise looduslike pühapaikade andmekogu loomine ja tellimine;
- andmekogu koostamine ja täpsustamine ning välitöödel kogutud materjalidega täiendamine;
- andmekogu haldamine.

Andmekogu koostamisel ja täiendamisel digiteeritakse ja/või koondatakse pühapaiku puudutavad andmed: tekstid, heli-, filmi- ja pildimaterjal (fotod, joonised, plaanid, kaardid), seotakse need Eesti digitaalse põhikaardiga ja muudetakse erinevate andmekogude vahel ristkasutatavaks. Andmekogu moodustamisel tuleb asjakohased andmed valida, digiteerida, kontrollida, kirjeldada ja koostada neile metaandmed, tagada andmete säilimine ja kättesaadavus kasutajatele.

Pühapaikade ja nendega seotud isikuandmete turvalisuse tagamiseks võimaldab andmekogu moodustada erinevaid kasutajarühmi ja eristada kasutusõigusi rühmade sees. Andmekogu kavandamisel arvestatakse vajadusega liita sinna hilisematel välitöödel ja uuringutel kogutavad materjalid. Võimaldamaks tulevikus paremini ühitada looduslike pühapaikade, maa-arhitektuuri, miljööväärtuslike maastike,

looduskaitsealade jms andmete kaardipõhist töötlemist, jälgitakse arengukava raames andmete kogumisel riiklike geoinfosüsteemide nõudeid.

Kaitse all olevate, kaitse alla esitatud ning hävinud pühapaikade ja nende kaitsekorra osas tehakse andmekogu kättesaadavaks ruumilise planeerimise, keskkonnamõjude hindamise ning loodus- ja kultuurimälestiste kaitse ja tutvustamisega tegelevatele institutsioonidele.

VÄLJUND- NÄITAJAD

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihtväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ loodud on andmekogu mudel	12.2008
✓ andmekogu on seotud kultuurimälestiste riikliku registriga	06.2009
✓ pühapaikade andmekogusse on üle kantud varem muudesse andmekogudesse talletatud asjakohased materjalid	80%
✓ inventeeritud pühapaigad on andmekogusse kantud	90%

EESMÄRK 4 Toimuvad looduslike pühapaiku tutvustavad ja väärtustavad tegevused

Looduslike pühapaikade arengukava lähtub sellest, et valdkonna populariseerimisel saab toetuda haridussüsteemile, muuseumidele ja meediale.

Igasugune uurimistöö muutub sotsiaalses mõttes tõhusaks siis, kui selle tulemused ületavad kitsa spetsialistide ringi ning muutuvad kättesaadavaks kogu ühiskonnale. Sellise avalikustava tegevusega ei väärtustata mitte ainult asjaomaste spetsialistide tööd, vaid tõstetakse esile ka käsitletavaid piirkondi ja nendega seotud inimesi. Kõik see suurendab arengukava olulisust Eesti regionaalarengu seisukohast.

Eesmärgi saavutamisel arvestatakse looduslike pühapaikade kui paikkondlikku identiteeti hoidvate, ent samas ka haavatavate loodusemälestiste eripäraga ning välditakse tegevusi, mis võivad tuua kaasa pühapaikade kahjustumise (näiteks massiturism, ehitamine, aardeotsimine või muud mittetraditsioonilised tegevused).

Laiemale avalikkusele suunatud tutvustustöö eesmärk on tõsta teadlikkust pühapaikadest ja nendega seotud väärtustest ja kultuuritraditsioonidest. Kohalikul, eeskätt maakonna ja valla tasandil tutvustatakse lisaks põhjalikumalt lähikonnas asuvaid pühapaiku.

MEEDE 4.1

Avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja loodushoidlike väärtushinnangute kujundamine

Tegevused:

- meediaprojektide käivitamine, pidev teavitustöö televisioonis ja raadios vastavate saatesarjade kaudu;
- looduslike pühapaikade võrguvärava koostamine ja järjepidev täiendamine;
- ministriumide, maavalitsuste ja omavalitsuste nõustamine planeeringutesse ning arengukavadesse looduslike pühapaikade traditsioonilist ilmet ja piirkondlikke eripärasid hoidvate sätete sisseviimisel;
- üldhariduskoolide õppekavade täiendamine ja vastava õppematerjali koostamine;
- avalike ürituste ja teavituskampaaniate korraldamine;
- looduslike pühapaikade alaste loomevõistluste korraldamine;
- muuseumide haridusprogrammide koostamine.

Ühiskonna teavitamisel ja avalikkuse hoiakute kujundamisel pööratakse kogu arengukava kestel tähelepanu meedia võimaluste igakülgsel kasutamisele. Mõjusama tulemuse saavutamiseks korraldatakse lisaks artiklite ja intervjuude avaldamisele ka pikemaajalisi meediakampaaniaid, algatades näiteks vastavaid saatesarju ringhäälingus ning televisioonis. Teavitustöö täpsemaks kavandamiseks ja selle tulemuslikkuse hindamiseks korraldatakse avaliku arvamuse uuringuid ja osaletakse teiste uuringute küsitluskavade koostamises.

Kuna teema- ja üldplaneeringud on kõige olulisemad vahendid maastikupildi edasisel kujundamisel (on aluseks detailplaneeringute koostamisel), siis on vajalik nõustada maa- ja omavalitsusi, et teema- ja üldplaneeringutesse viidaks sisse looduslike pühapaikade traditsioonilist ilmet ning piirkondlikke eripärasid hoidvad ja/või taastavad sätted.

Arengukava rakendamise ühe tulemusena täiendatakse koostöös Haridus- ja teadusministeeriumiga üldhariduskoolide ainekavasid looduslikke pühapaiku käsitleva teabega.

Samuti saab arengukava rakendamise tulemusena korvata senised lüngad muuseumide kogudes ning anda uut ja värsket materjali nende kaasaegsemaks, teaberikkamaks ja külastajale huvitavamaks muutmiseks. Muuseumide haridusprogrammides saab tutvustada ka looduslikke pühapaiku ja nendega seotud erinevaid väärtusi.

Tuleb arendada koostööd kohtadel tegutsevate kodu-uurijate ja asjahuvilistega, koolitada välja vabatahtlike võrgustik, kes aitaks korraldada erinevaid Eesti looduslike pühapaiku tutvustavaid ja nende säilitamist populariseerivaid üritusi.

**VÄLJUND-
NÄITAJAD**

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihtväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ toimuvad pühapaiku tutvustavad ja väärtustavad tegevused	aastas 3 tegevust
✓ valmis on looduslike pühapaikade võrguvärv	06.2009

MEEDE 4.2

Arengukava raames toimunud uuringute tulemuste tutvustamine

Tegevused:

- näituste (sh veebinäituste) koostamine;
- trükiste ja artiklite avaldamine;
- seminaride, ümarlaudade, õppepäevade jmt korraldamine;
- piirkondlike ülevaateteoste koostamine ja avaldamine.

Näitused nii kohalikes muuseumides kui ka keskmuseumides, erinevad trükised, sh maakondlikud kogumikud, samuti virtuaalsed esitlused ja teabematerjalid internetis aitavad tutvustada konkreetses piirkonnas asuvaid pühapaiku ning tugevdada sealsete inimeste eneseteadvust.

Uurimistulemuste alusel välja töötatud arengu- ja/või säilitamissoovitused aitavad tõsta inimeste teadlikkust ja väärtushoidlikkust. Seminaridel tutvustatakse abiprogramme, mille vahendusel oleks võimalik leida toetust piirkonna arendamiseks ja kultuuriruumi omapära säilitamiseks.

**VÄLJUND-
NÄITAJAD**

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihtväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ toimuvad arengukava raames läbiviidud uuringuid tutvustavad tegevused	aastas 1 tegevus
✓ ilmuvad arengukava tegevusi tutvustavad artiklid, toimuvad tele- ja raadiosaated	aastas 12 artiklit ja 12 saadet

EESMÄRK 5 Toimub looduslike pühapaikade järjekindel korrastamine ja tähistamine

Eesti regionaalarengu seisukohalt on tähtis pöörata tähelepanu pühapaikade praeguse seisukorra parandamisele ja nendega seotud vaimse pärandi tutvustamisele ja traditsioonide taaselustamisele.

Pilootprojektide uurimistulemuste põhjal on selgunud, et suurema osa looduslike pühapaikade välisilmet on kõrvaline inimtegevus, eelkõige majandustegevus, suuremal või vähemal määral rikkunud. Sellele vaatamata on paljud pühapaigad säilinud loodusobjektidena, mis võimaldab nende esialgse loodusliku ilme taastamise/taastumise või paranemise.

Pühapaikade heakorrastamine (näiteks soovimatute rajatiste lammutamine, piiritlemine piirkonnale traditsiooniliselt iseloomulike aedade ja väravatega, looduslike taimekoosluste taastumise kavandamine ja tagamine, teabetahvlite paigutamine jms) väärtustab kohalikku identiteeti ja elukeskkonda ning annab lisaväärtuse elukeskkonnale.

Kuigi reeglina ei ole pühapaikade taastamiseks vaja teha olulisi kapitalimahutusi, tuleb siiski leida vahendeid nende heakorrastamise või taastamise kavandamiseks vajalike ekspertiiside tellimiseks, paikade heakorrastamiseks ja soovimatute rajatiste lammutamiseks. Sarnaselt looduskaitsealadega tuleb ette näha vahendid maaomanikele looduslike pühapaikade kaitseks kehtestatud piirangutega kaasneva majandusliku kahju hüvitamiseks maamaksu alandamise või kaotamise kaudu.

MEEDE 5.1

Looduslike pühapaikade korrastus- ja tähistustööde korraldamine

Tegevused:

- looduslike pühapaikade tähistamise põhimõtete koostamine;
- looduslike pühapaikade tähistamine;
- looduslike pühapaikade korrastamine;
- pühapaikade säilitamiseks ja taastamiseks vajalike toetuste eraldamise põhimõtete väljatöötamine;
- pühapaikade säilitamiseks ja korrastamiseks vajalike toetusmeetmete rakendamine (arengukava järgmisel rakendusperioodil).

Rakendusasutuse ja Muinsuskaitseameti koostöös töötatakse välja looduslike pühapaikade viidastamise ja tähistamise põhimõtted.

Paigaldatakse tähiseid ning korraldatakse korrastustalguid, lähtudes pühapaikade kaitse meetodilistest alustest ja konkreetse paiga kaitsekorrast ja ekspertiisist. Töötatakse välja looduslike pühapaikade haldajatele mõeldud toetuste eraldamise põhimõtted ning määratletakse vajaliku projektdokumentatsiooni ulatus. Toetusmeetmete laiem rakendamine saab toimuma pärast käesoleva arengukava täiendamist (alates 2012. aastast), 2010. aastal alustatakse ekspertiiside tellimise toetamisega. Ekspertiisi eesmärk on hinnata pühapaiga usundilist, ajaloolist, etnograafilist, arheoloogilist, looduslikku, kultuuriloolist ja sotsiaalset väärtust, paiga seisukorda ning teha ettepanekuid pühapaiga hooldamiseks ja taastamiseks.

**VÄLJUND-
NÄITAJAD**

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihtväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ pühapaigad on tähistatud	100% kaitse all olevatest
✓ toimuvad korrastustalgud	korrastatakse 10 pühapaika aastas
✓ välja on töötatud toetusmeetmete rakendamise põhimõtted	12.2012

MEEDE 5.2

Maaomanike nõustamissüsteemi väljatöötamine ja rakendamine

Tegevused:

- nõustajate võrgustiku loomine;
- pühapaikade kaitsmise ja säilitamise juhendmaterjalide väljatöötamine, avaldamine ja levitamine;
- koolituste korraldamine: üldharivad loengud pärandmaastikest ja rahvausundist, kursused traditsiooniliste puit- ja kiviaedade ning kiikede rajamiseks;
- võrguvarava arendamine.

Pühapaikade kaitsmiseks ja taastamiseks on vaja luua pidevalt toimiv ja kättesaadav nõustamisteenus. Tuleb välja arendada üle-eestiline nõustamisvõrk, et huvilistel oleks võimalik sellealast teavet ja nõuannet saada, seda ka interneti vahendusel. Koolitus- ja nõustamissüsteem tuleks siduda maa-arhitektuuri ja -maastike nõustamisvõrguga.

**VÄLJUND-
NÄITAJAD**

<i>Indikaatorid</i>	<i>Sihtväärtus 2012 või tähtaeg</i>
✓ toimuvad koolitused pühapaikade valdkonna tulevastele nõustajatele	aastas 2 koolitust 15le inimesele
✓ töötavad looduslike pühapaikade valdkonna nõustajad	igas maakonnas 1

3. ARENGUKAVA MAKSUMUSE PROGNOOS MEETMETE LÕIKES²

Meetme nimetus	2008	2009		2010		2011		2012	
	KuM eelarve	KuM eelarve	tegelik vajadus	KuM eelarve	tegelik vajadus	KuM eelarve	tegelik vajadus	KuM eelarve	tegelik vajadus
1.1. kaardistamiseks ja inventeerimiseks vajalike eelduste ja infrastruktuuri loomine	388 280 kr	318 648 kr		350 520 kr		385 572 kr		424 128 kr	
1.2. looduslike pühapaikade kaardistamine ja inventeerimine			2 171 320 kr		3 143 440 kr		3 433 160 kr		3 962 040 kr
2.1. looduslike pühapaikade õigusliku seisundi täpsustamine			50 000 kr		0 kr		0 kr		0 kr
2.2. looduslike pühapaikade kaitse korraldamine			120 000 kr		170 000 kr		230 000 kr		230 000 kr
3.1. looduslike pühapaikade andmekogu koostamine ja arendamine	111 720 kr	181 352 kr	872 008 kr	149 480 kr	1 009 240 kr	114 428 kr	1 160 152 kr	75 872 kr	1 326 148 kr
4.1. avalikkuse teadlikkuse tõstmine ja väärtushinnangute kujundamine			500 000 kr		750 000 kr		1 000 000 kr		1 200 000 kr
4.2. arengukava raames toimunud uuringute tulemuste tutvustamine			150 000 kr		350 000 kr		500 000 kr		600 000 kr
5.1. looduslike pühapaikade korrastus- ja tähistustööde korraldamine			120 000 kr		250 000 kr		250 000 kr		300 000 kr
5.2. maaomanike nõustamissüsteemi väljatöötamine ja rakendamine			50 000 kr		100 000 kr		100 000 kr		120 000 kr
KOKKU:	500 000 kr	500 000 kr	4 033 328 kr	500 000 kr	5 772 680 kr	500 000 kr	6 673 312 kr	500 000 kr	7 738 188 kr
KÕIK KOKKU:	500 000 kr	4 533 328 kr		6 272 680 kr		7 173 312 kr		8 238 188 kr	

4. ARENGUKAVA RAKENDAMINE JA SEIRE

Arengukava täitmise eest vastutab Kultuuriministeerium, kes juhtnõukogu ettepanekul täiendab või lõpetab arengukava.

Arengukava elluviimine toimub igal aastal koostatava rakendusplaani alusel, mis määratleb lähimal aastal elluviidavate meetmete spetsiifika, mahu ja organisatoorse korralduse.

Juhtnõukogu:

Arengukava elluviimist koordineerib Muinsuskaitseameti juurde moodustatav juhtnõukogu, kuhu kuuluvad:

1. Keskkonnaministeeriumi esindaja;
2. Kultuuriministeeriumi esindaja;
3. Siseministeeriumi (regionaalministri) esindaja;
4. Haridus- ja teadusministeeriumi esindaja;

² Eesmärgid on seatud lähtudes eeldusest, et on tagatud rahastamine vastavalt punktis 3 toodud arengukava maksumuse prognoosile. Tegelikku rahastamise vähendamise korral ei ole seatud eesmärkide täies mahu täitmine võimalik.

5. Põllumajandusministeeriumi esindaja;
6. Muinsuskaitseameti esindaja;
7. Tartu Ülikooli esindaja;
8. Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koja esindaja.

Juhtnõukogu täidab järgmisi ülesandeid:

1. kinnitab rakendusplaani koos eelarvega;
2. kontrollib vahendite kasutamist;
3. kontrollib aastaaruandeid ja lõpparuannet;
4. esitab kultuuriministrile ettepanekuid arengukava täiendamiseks, pikendamiseks ja/või lõpetamiseks.

Rakendusasutus ja põhitäitja:

Arengukava elluviimist korraldab Tartu Ülikool, mis täidab järgmisi ülesandeid:

1. koostab arengukava rakendusplaani (hiljemalt kolme kuu jooksul käesoleva arengukava kinnitamisest arvates);
2. palkab projektijuhi ning moodustab töörühmad arengukava eesmärkide saavutamiseks vajalike meetmete elluviimiseks;
3. koordineerib töörühmade tööd;
4. tellib meetmete elluviimiseks vajalikud tööd, sõlmib lepingud;
5. esitab juhtnõukogule arengukava täitmise aastaaruanded ja lõpparuande;
6. kavandab, moodustab ja täiendab looduslike pühapaikade andmekogu, valmistab ette, korraldab ja koordineerib välitöid ning kogutud materjalide vormistamist, teeb uurimistööd, tutvustab arengukava raames toimunud uuringute tulemusi, populariseerib valdkonda meediaprojektide, haridusprogrammide ja näituste korraldamise kaudu, töötab välja meetodilisi materjale, teostab ekspertiise ja osaleb partnerina koolituste korraldamisel.
7. vastutab juhtnõukogu poolt kinnitatud rakendusplaani ja eelarve täitmise eest.

Kaastäitjad:

Keskkonnaministeerium – arengukava täitmisel osalev ministeerium.

Siseministeerium – arengukava täitmisel osalev ministeerium.

Põllumajandusministeerium – arengukava täitmisel osalev ministeerium.

Haridus- ja Teadusministeerium – arengukava täitmisel osalev ministeerium.

Muinsuskaitseamet koordineerib pühapaikade säilitamiseks ja taastamiseks vajalike toetuste eraldamise põhimõtete väljatöötamist ning rakendamist, teostab ekspertiise, osaleb tööruhmade töös, meetodiliste materjalide koostamises, pühapaikade väärtustamisel ning nõustamissüsteemi loomisel ja rakendamisel; tagab pühapaikade andmekogu loomiseks vajaliku infotehnoloogilise infrastruktuuri, andmekogu sidumise kultuurimälestiste riikliku registriga ja selle kasutatavuse teadustöök, samuti töötab välja ettepanekud looduslike pühapaikade kui kultuurimälestiste eraldiseisva grupi moodustamiseks ja looduslike pühapaikade ekspertnõukogu moodustamiseks.

Eesti Kirjandusmuuseum teeb uurimistööd, töötab partnerina välja meetodilisi materjale, osaleb partnerina andmekogu kavandamisel ja moodustamisel, välitöödel ja ekspertiiside koostamises.

Kõrgkoolid korraldavad looduslike pühapaikade loengu- ja seminarikursusi, suunavad üliõpilasi looduslike pühapaikade uurimisse, osalevad partnerina uurimistöös ning nõustamissüsteemi loomisel ja rakendamisel.

Riigimetsa Majandamise Keskus tagab riigimetsa säästva majandamisega seal paiknevate looduslike pühapaikade säilimise. Võimaldab käesolevat arengukava elluviival tööruhmil kasutada riigimetsamaal paiknevate pärandkultuuri objektide eelvaliku andmeid.

Taarausuliste ja Maausuliste Maavalla Koda osaleb tööruhmade töös, töötab partnerina välja meetodilisi materjale, osaleb andmekogu kavandamisel ja moodustamisel, osaleb välitöödel, ekspertiiside koostamises, pühapaikade väärtustamises ning koolituste korraldamisel.

Kohalikud omavalitsused osalevad partnerina looduslike pühapaikade toetusmeetmete väljatöötamisel ja rakendamisel, omanike nõustamisel ja valdkonna populariseerimisel.

Kolmas sektor nõustab omanikke, korraldab koolitusi, osaleb partnerina välitöödel ning meetodiliste materjalide väljatöötamisel.

Ärisektor (sh füüsilisest isikustest ettevõtjad) kaasatakse vajadusel koolituste korraldamisse ning nõustamissüsteemi rakendamisse.